

PODSJEĆANJE NA KLASIK – GIOVANNI ARRIGHI: „DUGO DVADESETO STOLJEĆE”

(povodom nedavne autorove smrti)

Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, Verso, London, 1994.

U knjizi *Dugo dvadeseto stoljeće: novac, moć i ishodišta našega vremena* (*The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, Verso, London, 1994., 416 str.), Arrighi usredotočuje svoju pozornost na ispitivanje sistemskih kapitalističkih ciklusa akumulacije: njihovu imanentnu logiku, uzajamni odnos novih i starih sila (elemenata sistemskog kontinuiteta i diskontinuiteta), te faktore hegemonijske konsolidacije.

Arrighi identificira rođenje modernog međudržavnog sistema u talijanskom kasnosrednjovjekovnom podsystemu država, kao pretečeg četiri glavne karakteristike suvremenog, kapitalističkog svijeta: impulsa za stjecanje profita ili akumulaciju kapitala, funkcioniranja „ravnoteže snaga”, „obrambeno-proizvodne industrije” (ratovanje i državno funkcioniranje, samoperpetuirajući sistem vojnog „kejnežijanzma” ili komercijalizirano nasilje), te razvijene mreže diplomacije (u početnoj fazi najčešće angažirane za prikupljanje informacija povezanih s robnom razmjenom i upravljanjem ravnotežom snaga, poduprtom „diplomacijom batine”).

Kroz cijelu knjigu Arrighi isprepliće analizu dvaju glavnih oblika širenja moći – „teritorijalizma” (koji teritorijalno širenje promatra kao centralni politički zadatak) i kapitalizma (koji teritorijalno širenje prvenstveno promatra kao potencijalni instrument za akumulaciju kapitala). Talijanski gradovi-države bili su prva ilustracija te nove kapitalističke logike, te su temeljili svoju moć na dominaciji trgovinskim tokovima, ili konkretno na svojem evropskom monopolu nad trgovinskom razmjenom s Indijom i Kinom (uz posredovanje islamskog svijeta). Ujedinjene nizozemske provincije, s težištem na jačanju svoje trgovačke pozicije umjesto na širenju kolonijalnih teritorija, drugi su jasan primjer te neteritorijalne kapitalističke logike (rani moderni merkantilizam).

Arrighi također odmah pojašnjava da te razlike nemaju *a priori* utjecaja na intenzitet prisile, kako to suviše jasno pokazuje povijest kapitalističkog nasilja. Nadalje, „kapitalistička i teritorijalistička logika moći nisu djelovale izolirano jedna od druge nego međusobno povezano (...) Uslijed toga

stvarni ishodi znatno odstupaju, čak dijametralno suprotno, od onoga što bi implicirala pojedina od tih logika uzeta apstraktno." On to, nadalje, potvrđuje ističući da se najekspanzionističkim društvom pokazala kapitalistička Europa, a ne, primjerice, teritorijalistička Kina. Međutim, važno je napomenuti da su se nova teritorijalna otkrića i kolonijalna osvajanja zapadnoevropskih sila odvijala slijedom trgovačkih putova i u skladu s novonastalom logikom profita. Za uzvrat, ta osvajanja ojačala su i generalizirala samu logiku koja ih je potakla. Od svojega začetka, kapitalizam je gazio preko kostiju i duša milijuna „nižih” (tj. slabijih) ljudi. I samo moderno ropstvo bilo je proizvod iste kapitalističke logike koja je kasnije univerzalno kodificirala najamni radni odnos. Iako je ropstvo postojalo mnogo prije klasične antike, punu širinu i intenzitet doživjelo je u ranoj fazi kapitalizma koji je ropstvo u cijelosti integrirao u svoje procese akumulacije kapitala (npr. kroz triangularnu trgovinu robljem), u prvome redu kao način za nadoknađivanje pomanjkanja odgovarajuće radne snage u kolonijama. Arrighi ističe da se „najraniji počeci pokreta za slobodnu trgovinu iz devetnaestoga stoljeća mogu povezati s atlantskom trgovinom robljem” (str. 244).

On tvrdi da je to što Habsburgovci nisu prigrlili novi postsrednjovjekovni modernizam dovelo do relativno brzog odlaska Španjolske sa scene kao dominantne sile. Druga polovica 16. i prva polovica 17. stoljeća bili su obilježeni naglim porastom militarizacije i nasilnim odmjeravanjem snaga. Taj sistemski kaos doveo je do klasnih buna, kao i do vjerskih (ideoloških) trvenja, čitavoga niza vjerskih reformacija i restauracija. Westfalijskim mirom iz 1648. konačno je inaugurirana „uređena međunarodna anarhija” zasnovana na međudržavnom „pravu”, relativnom državnom suverenitetu i ravnoteži snaga. Također su uspostavljene znatne trgovinske slobode mimo političkih granica. Upravo ta „reorganizacija političkog prostora u interesu akumulacije kapitala” prema mišljenju Arrighija označava rođenje kapitalizma kao svjetskog sistema. Za razliku od talijanskog sistema gradova-država koje su dobro funkcionirale kao regionalni podsistem u sklopu šireg srednjovjekovnog sistema, sistemska borba 16. i 17. stoljeća (osobito Tridesetogodišnji rat) prisilila je evropske sile da racionaliziraju svoje odnose radi očuvanja zajedničkih klasnih interesa.

Budući da su kolonijalne „kasne pridošlice morale radikalno restrukturirati političku geografiju svjetske trgovine” (str. 49), oni su usvojili novu stratešku sintezu „teritorijalističkog” i „kapitalističkog” pristupa. Britanija, geografski zaštićena of autodestruktivnih kontinentalnih sukoba, kanalizirala je svoje resurse prema prekomorskim kolonijalnim osvajanjima i trgovini, te je relativno brzo ostvarila svjetsku premoć i uspostavila novi međudržavni sistem koji će postati poznat kao „slobodnotrgovinski imperijalizam”. Jedna od bitnih posljedica tog novog sistema bila je da su „u uvjetima slobodne trgovine i razmjene stradali milijuni Indijaca”, kako to usput napominje Arrighi (citirajući Polanyja).

Jedno od najvećih kršenja uspostavljenih vestfalijskih međudržavnih principa dogodilo se za vrijeme uspona ekspanzionističke napoleonske Francuske, kako izravnim napadom na državni suverenitet tako i ograničenjem trgovinskih i imovinskih prava. Arrighi opisuje kako je britansko predvodništvo pobjedničkog protunapoleonskog saveza, te kasnija obnova i nadogradnja vestfalijskoga sistema (formalizirana na Bečkom kongresu 1815. i kongresu u Aix-la-Chapelle 1818), potvrdilo i produbilo britansku hegemoniju nakon destabilizirajuće američke secesije, kao i Francuske revolucije.

Podsjećajući na Machiavellijeve i Gramscijeve koncepte, Arrighi ističe „koalicijsku” narav međunarodne hegemonije koja se temelji kako na prisili tako i na pristanku, te na sustavu država. Osim vođenja svijeta u svome smjeru, dominacija neke sile može se manifestirati u njezinoj sposobnosti da povuče „druge države na njezin put razvitka” (str. 29). Upravo je to po njegovom mišljenju uveliko karakteriziralo britansku strategiju (npr. s njezinim jednostranim, samovoljnim uvođenjem neregulirane, „slobodne” trgovine).

Pogotovo nakon gašenja otvoreno reakcionarne Svete alijanse („Metternichovog doba”), evropski savez kojim je dirigirala Britanija stupio je u prvi plan kao novi „sustav” međunarodnoga upravljanja. Arrighi tvrdi da je britanska dominacija nad novim transkontinentalnim ekonomskim tržištima poduprla razvitak i izvoz liberalne kapitalističke ideologije u kojoj je koncepcija „bogatstva nacija” služila za legitimaciju svjetskog sistema u nastajanju koji je potkopavao stare nacionalne granice „nevidljivim instrumentima vladavine nad drugim suverenim državama” (str. 56). Revolucionarna previranja dovela su u prvi plan obnovljeni interes za očuvanje zajedničkih interesa vladajućih. Međutim, „stvaranje dijelom teritorijalističke a dijelom kapitalističke imperijalne strukture u devetnaestome stoljeću (...) pokazuje da kreiranje i širenje kapitalističke svjetske ekonomije nije toliko uključivalo smjenu premodernih imperijalnih težnji koliko njihov nastavak drugim, učinkovitijim sredstvima.” (str. 58)

U kombinaciji sa sazrijevanjem Njemačke kao velike sile, koje je započelo 70-tih godina devetnaestoga stoljeća, pojava Sjedinjenih Država – superiornih po veličini, resursima i potencijalima – snažno je destabilizirala postojeći „Pax Britannica”. Uglavnom su ta dva kontrahegemonijska izazova gurnula svijet u novu fazu sistemskog kaosa. Osobito je nova eksterno ekspanzionistička narav njemačkog imperijalizma dovela do krvavih ishoda u 20. stoljeću. Njemačka je zakasnila s ekspanzionističkim kolonijalnim apetitima, koje je u ranijim razdobljima već bila brutalno utažila Britanija (pretežno) u prekomorskim područjima, te Sjedinjene Države na kontinentu. Rođenje Sjedinjenih Država kao novoga hegemonu ne može se odvojiti od strašnoga genocida nad autohtonim američkim stanovništvom.

Sjedinjene Države dugo su držale vrata svojeg domaćeg tržišta zatvorena za strane proizvode, usredotočivši se na endogenu,

autocentričnu razvojnu strategiju. U potpunosti su se uključile u međunarodna zbivanja tek u Drugom svjetskom ratu (makar oprezno i nedosljedno), „predvodeći međudržavni sistem prema obnovi načela, normi i pravila vestfalijskog sistema, da bi potom nastavile upravljati i preuređivati sistem koji su obnovile” (str. 65), zgrnuvši usput goleme ratne kredite. Slično kao i u slučaju postnapoleonske Britanije, hegemonistička sila postala je utjelovljenje općeg interesa. Ta objedinjujuća vizija dovela je do izgradnje institucija Bretton Woodsa, Općega sporazuma o trgovini i carinama (GATT), kao i međunarodnog dolarskog sistema. Osim tih inovacija (uključujući i kolosalan uspon i širenje golemih, vertikalno integriranih transnacionalnih korporacija), načelo apsolutnog državnog suvereniteta bilo je neformalno ograničeno tijekom hladnoratovskog razdoblja, što je bio glavni izvor američke političke legitimnosti u poslijeratnom razdoblju (osobito zato što su Sjedinjene Države bile jedina sila sposobna poraziti Sovjetski Savez), ali često i izgovor za globalno nasilno uvođenje kapitalističkih odnosa, što je dovelo do velikih sukoba i krize američke legitimnosti (pogotovo u 60-im i 70-im godinama dvadesetoga stoljeća). Nadalje, SAD su pokrenule regulatorni trend (kao odgovor na razdoblje britanske deregulacije), dok je Marshallov plan stvorio novu priliku za proširenje globalnih tržišta i preuređenje razvijenog svijeta na njihovu vlastitu sliku i priliku, pri čemu je nastanak vojnoindustrijskog kompleksa predstavljao novo sredstvo za održavanje i internalizaciju ekonomske potražnje. Vojnoindustrijski kompleks je za uzvrat pružao snažan poticaj agresivnoj američkoj vanjskoj politici.

U posljednjem dijelu knjige Arrighi se također bavi novim globalnim razvitkom – usponom neoliberalizma, premda mu možda ne posvećuje onu pažnju koju zaslužuje. Specifičnost „američkog” sistema globalnog upravljanja je u tome što su SAD predvodile i regulatorni trend nakon Drugog svjetskog rata i neoliberalnu preobrazbu koja je proizišla iz sistemske krize 70-ih godina dvadesetoga stoljeća. Nadalje, moglo bi se teoretizirati (kao što to, čini se, potvrđuje čuveni argument Davida Harveya o „akumulaciji putem otimanja” u *The New Imperialism*) da smo svjedoci povratka na izraženiju teritorijalističku politiku vodeće svjetske sile, što je djelomični „obrat” prouzročen ratovima za resurse i usponom novih nekooperativnih režima.

Arrighi zaključuje svoj pregled sistemskih ciklusa akumulacije i svjetskog upravljanja, njihovih tendencija i protutendencija, analizom i spekulativnim prikazom uspona Japana i „azijskih tigrova” (ali ne i Kine). On razmatra mogućnost razvitka Japana u hegemonističku silu (popularna predodžba u ranim 90-im godinama dvadesetoga stoljeća) koja se nije ostvarila. Međutim, „pripadnost” Japana dominantnoj trijadi (zajedno s SAD i EU) ukazuje na kontinuiranu ekonomsku snagu Japana, kao i na njegovu duboku integraciju u glavne svjetske političke i kulturne trendove (kao „počasni član Zapada” – str. 353), što ga stavlja u povoljan položaj prema politički i društveno manje integriranoj Kini, koja je još u procesu

izgradnje snažnog i sveobuhvatnog sistema međunarodnih saveza (te se stoga ponekad čini „nepristrana” u tom kontekstu).

Arrighijev prikaz kapitalističkog razvitka upečatljiv je ne samo zbog njegovog odličnog oslikavanja golemih i brzih sistemskih inovacija i promjena; on također oslikava temeljni kontinuitet njegova osnovnog poriva za ostvarivanje profita, te osnovne načine i pravila djelovanja. Međutim, Arrighi opetovano propituje granice njegova rasta, očito evocirajući Marxovu vjeru u promjenu i potencijal za prevladavanje postojećeg sistema. Arrighi upozorava: „nema razloga pretpostaviti da u sadašnjim, jednako kao i u prošlim hegemonskim tranzicijama, ono što se u jednome trenutku čini malo vjerojatnim ili čak nezamislivim ne bi moglo postati vjerojatnim i vrlo realnim u nekom kasnijem trenutku, pod utjecajem eskalirajućega sistemskog kaosa” (str. 76). To je, u najmanju ruku, poziv na otvorenost i razmatranje, ako ne na akciju.

Mladen JAKOPOVIĆ